

KAPITULLI III: Tmerret e Luftës

Krimet e tmerrshme të kryera gjatë Luftës së Dytë Botërore ishin rezultat i një morie faktorësh, rrethanash, qëndrimesh dhe ideologjish të ndryshme. Duke pasur parasysh këtë problematikë të gjerë dhe komplekse, në këtë kapitull do të trajtojmë me hollësi vetëm disa aspekte, si për shembull: gjendjen e vështirë të civilëve, si rrjedhojë e mugesës së një ndarjeje të qartë midis vijës së frontit dhe prapavijës; planet e Gjermanisë për të krijuar hapësira më të mëdha jetësore, çka solli edhe spastrimin e popullsisë nga territoret e pushtuara; egërsinë me të cilën zbatoheshin ideologjia gjermane, e cila bazohej në racizëm dhe antisemitizëm; mbajtja e kontrollit në territoret e pushtuara nëpërmjet ndëshkimeve të ashpra dhe të pamëshirshme ndaj popullsisë së pafajshme civile; dhe së fundi, rolin që luajti pushtimi fashist/nazist në nxjerrjen në sipërfaqe të tensioneve etnike. Ky i fundit ishte një nga shkaqet që bënë të mundur shpërthimin e luftërave civile në disa nga vendet e Europës Juglindore, ku të gjitha palët, të shtyra nga forcat pushtuese, nisën konflikte tejet të ashpra.

Lufta e Dytë Botërore e "pasuroi" fjalorin tonë me dy fjalë të tjera: *gjenocid* dhe *holokaust*. Sipas ideologjisë naziste për krijimin e një race të pastër, klasifikimi *Untermenschen* u zbatua jo vetëm për hebrenjtë, por edhe për romët, polakët, ukrainasit, rusët... Sidoqoftë, *Zgjidhja përfundimtare* konsiderohet si një çështje e veçantë, sepse u zbatua në mënyrë sistematike dhe pati pasoja të tmerrshme. Për këtë arsye, trajtohet në këtë kapitull si një ngjarje e veçantë, me natyrë të veçantë, me ecuri dhe qëllime krejt të ndryshme nga qëllimet dhe dinamika e luftës, por që, gjithsesi, u zhvillua brenda kuadrit të saj të përcaktuar. Fatkeqësisht, në Europën Juglindore, *Zgjidhja përfundimtare* u zbatua me një efektshmëri mizore, saqë numri i hebrenjve ra nga rreth 900 000, në më pak se 50 000.

Disa nga krimet e përmendura më lart janë ilustruar me anë të burimeve që vijnë dhe bëhen të larmishme qysh nga krimet e kryera në beteja, deri tek ato ndaj civilëve, gjatë operacioneve të raprezaljeve gjermane dhe italiane; e po ashtu, deri tek krimet nëpër kampet e përqendrimit, nëpër biruca, ose në operacionet partizane për hakmarrje, në periudhën e pasluftës etj.

IIIa. Vija e Frontit

III-1. Ligji ushtarak që zbatohet nga partizanët shqiptarë

"Vetëm në një rast u zunë robër disa italianë, dhe kjo ndodhi e jashtëzakonshme u deklarua me krenari të madhe nga Shtabi. U ftova të shkoja t'i shikoja me sytë e mi. Në një shtëpi në Vithkuq gjeta katër oficerë dhe katër ushtarakë italianë me grada të ndryshme. Dukej se i ishin nënshtruar fatit, sepse dihej që do të pushkatoheshin – të paktën oficerët. Megjithatë qëndronin shumë të qetë dhe nuk pranuan të jepnin informacion tjetër, me përjashtim të emrave dhe adresave të familjeve të tyre në Itali; u ndjeva i trishtuar, sepse pushkatimi i robërve ishte diçka që më indinjonte. Të mos pranoje robër në luftë, ishte një gjë krejt tjetër – italianët kishin kërcënuar dikur se do të pushkatonin dhjetë pengje

shqiptare për çdo rob italian të kapur, gjë që nuk nxiste mëshirë. Plus kësaj, në luftën guerrile mbajtja e robërve është pengesë e madhe, pasi duhen ushqyer dhe duhen ruajtur mos arratisen; kështu që në përgjithësi nuk merreshin robër me vete. Përderisa luftëtarët guerrilas që kapeshin gjallë, pritej që të pushkatoheshin në vend, zakonisht pas torturimit, edhe forcat guerrile bënin të njëjtën gjë me robërit e tyre."

Smiley, f. 66.

Komentoni sjelljen e oficerëve italianë: a mund të quhet ajo heroike, edhe pse ata ishin pushtues në këtë luftë? Përse nuk pranoin të merrnin robër guerrilasit shqiptarë? Si ndikoi politika që ndoqën italianët në këtë aspekt?

III-2. Letra e komandantit të shtabit suprem të UNÇ-së e datës 22 janar 1944, dërguar misionit të aleatëve në lidhje me shtrirjen dhe armatimet e forcave armike

MISIONIT TË ALEATËVE

Berishë

I dashur zoti kapiten,

Kemi pasur urdhrin që të bëhet një hetim efikas i forcave të okupatorit të cilat kohën e fundit i ka në dispozicion në vendin tonë. Është shumë e vështirë për të ardhur deri te të dhënat e sakta, sepse kolona të ndryshme gjenden gjithnjë në parakalim, lëvizin dhe nuk rrijnë shumë ditë në një vend.

Sa u përket forcave vendore - ushtrisë shqiptare të mobilizuar nga ana e okupatorit dhe shërbëtorëve të tij - sipas informacioneve të verifikuara mirë gjendja është si vijon:

1. - Në Pejë - një regjiment me tre batalione me 3.000 ushtarë, 150 mitralozë dore, 24 mitralozë të rëndë me një bateri 65/17. Kanë shumë municion.
2. Në Gjakovë - dy çeta të batalionit të Prizrenit, të armatosura mirë. Janë gjithsej rreth 250 ushtarë.
3. Në Prizren - një batalion, një çetë e të shpërngulurve dhe një çetë 81.
4. Në Prishtinë - një regjiment me 3.000 vetë: 3 batalione, një çetë e mitralozëve, dy bateri, njëra 65/17 dhe tjetra 75/13.
5. Në Gjilan - një batalion i armatosur mirë me më shumë se 1.000 ushtarë.

Nuk ka tjetër ushtri shqiptare veç një numri të vogël, të shkapërderdhur sipas nevojave të shërbimit nga ana e forcave të lartpërmendura.

Ka mjaft bashibozukë, të cilët janë regjistruar si vullnetarë etj. Më shumë se kudo tjetër, vullnetarë të regjistruar ka në Plavë dhe Guci dhe janë të armatosur shumë mirë. Okupatori gjerman, me ndihmën e tradhëtarëve të popullit tonë, i ka mobilizuar dhe armatosur në mënyrën më të mirë të mundshme, madje edhe me minahedhës dhe me topa.

Në Mitrovicë okupatori paguan 800 xhandarë shqiptarë, 400 xhandarë serbë, një batalion bjellorus (bjellogardistë) prej 900 vetësh.

Këto informacione janë plotësisht të besueshme, të fituara nga një oficer dhe bashkëpunëtor yni shumë i ndërgjegjshëm, i cili është lojal me mish e me shpirt.

Tani po tentojmë të fitojmë më shumë të dhëna për forcat e armikut - për ushtrinë gjermane - për arsye se të dhënat e mëhershme nuk janë të vlefshme, sepse ushtria gjermane nuk rri në një vend, por lëviz herë këtu, herë në Shqipëri, e herë në territorin e okupuar nga ana e bullgarëve etj.

Kam dëgjuar se në afërsi të Vaut të Dardhës lëvizin disa ushtarë gjermanë. Në qoftë se ju vëreni diçka para nesh, na lajmëroni që të mund t'ua zëmë pritën dhe t'i shfarosim në kohë.

Mendoj se nuk është mirë që nuk e keni pranë vetes së paku një njësi partizane, pasi që tani jeni mjaft larg nga Shtabi i batalionit.

Me një përhëndetje të përzemërt antifashiste për të gjithë shokët

VDEKJE FASHIZMIT - LIRI POPULLIT!

pozicioni: Shtabi qendror i Ushtrisë NÇ dhe i njësisve partizane të Kosovës dhe Dukagjinit,

Komandant

22 janar 1944

Fadil Hoxha

http://www.znaci.net/00001/4_1_19.pdf

III-3. Letra e komisarit politik të shtabit suprem të UNÇ-së dhe Kk të Kosmetit e datës 14 prill 1944, mbi përmbajtjen e raportit lidhur me gjendjen politiko-ushtarake në regjion drejtuar sekretarit të komitetit krahinor të PKJ-së

1. Gjendja te ne është shumë e rëndë. Reaksioni që filloi me shpërnguljen e serbëve vjeshtën e kaluar ka përshkallëzuar gjatë dimrit dhe akoma vazhdon. Për të pamundësuar vëllazërimin dhe bashkimin e popujve të Kosovës që, megjithëse akoma në mënyrë të zbehtë por mjaftueshëm, ka filluar të realizohet, për të thelluar përçarjen e urrejtjes ndërmjet shqiptarëve dhe serbëve, si dhe për shkatërruar organizatën tonë, okupatori gjerman i ndihmuar nga reaksioni shqiptaromadhi ka filluar shpërnguljen e

popullsisë serbe nga Kosmeti, duke u lejuar masave shqiptare të përvetësojnë pronat e tyre. Në këtë drejtim, hiq ndonjë përjashtim, okupatori ka pasur sukses gjatë mobilizimit të masave shqiptare. Ka pasur burgosje, rrehje, plaçkitje dhe vrasje të popullatës së qetë serbe dhe ekzekutime masive siç ka ndodhur pas rastit të Ferizajit (34 viktima) në Pejë ku janë vrarë rreth 100 vetë. Vrasjet dhe plaçkitjet e serbëve më të ndershëm kanë vazhduar, kështu që popullata serbe, sidomos kolonistët, e kanë pasur të pamundur qëndrimin, prandaj ata janë detyruar që të shpërngulen në rrethana shumë të vështira. Këtë goditje okupatori e ka drejtuar veçanërisht atje ku ndikimi i partisë sonë ishte më i madh (rrethet: Ferizaj, Prishtinë dhe Pejë) kështu që atje edhe organizatat tona janë dobësuar, pasi që një numër i madh i anëtarëve të partisë dhe të Bashkimit të rinisë komuniste të Jugosllavisë janë detyruar të shpërngulen.

Qysh në vjeshtë okupatori ia ka dalë që të mobilizojë për ushtri dhe xhendarmeri, mëse 3000 shqiptarë, dhe t'i hedhë në Shqipëri kundër partizanëve. Tani janë ftuar 7 klasë në ushtri. Masat e shqiptarëve i përgjigjen thirrjes së okupatorit, por një pjesë e mirë e tyre nga frika prej okupatorit dhe mësymjeve të çetnikëve në Kosmet. (...)

http://www.znaci.net/00001/4_1_19.pdf

III-4. Trajtimi i robërve nga nacionalistët shqiptarë

“Sidoqoftë, ngjarja më e shënuar gjatë qëndrimit të ushtrisë në fshat ishte zënia rob e dy partizanëve, dy të burgosurit e parë të kësaj fushate. Ata ishin shumë të vegjël, 12 dhe 10 vjeç secili, dhe kishin ngelur pas gjatë tërheqjes së forcave nga Shupali, sepse kishin qenë të uritur dhe të pagjumë. Kur shkova t'i shihja, ata kishin ngrënë dhe kishin pushuar dhe, megjithëse ishin si të ndrojtur, ishin gati të miqësoheshin. E folura e tyre ishte e mbushur me zhargon komunist dhe na thanë se kishin pothuajse një vit që kishin ikur nga shtëpitë e tyre, afër Vlorës, për t'u bashkuar me partizanët. Të dy pretendonin se kishin luftuar kundër ballistëve dhe gjermanëve.”

Ameri, f. 222-23.

? Diskutoni rreth moshës së partizanëve të zënë rob. Ç'mendoni për fëmijët ushtarë? Cili është mendimi juaj për një ushtri që i rekruton dhe i përdor fëmijët? A ekzistojnë sot në ndonjë vend fëmijë ushtarë? Krahasoni këtë tekst me figurën 22.

Krahasoni qëndrimin ndaj të burgosurve në këtë fragment, me atë që paraqitet në burimin e mëparshëm. A është e mundur që të dalim në një përfundim të përgjithshëm, duke u bazuar vetëm në këto dy fragmente? Argumentoni qëndrimin tuaj.

► Fig. 32. Divizioni i katërt partizan në malet e Malit të Zi, 1944

Dedijer, *Dnevnik*.

► Fig. 33. Ushtarë rumunë mbi deve në Betejat e Kaukazit

PRIN NISIPURILE CAUCAZULUI

Soldatii romani folosesc cămilele ca mijloc de transport (P. P.)

“Universul”, no 272, 5 tetor 1942.

Duke pasur parasysh se pjesa më e madhe e ushtarëve rumunë ishin fshatarë, komentoni shkurtimisht në lidhje me reagimin e ushtarëve ndaj udhëtimit me deve – një udhëtim shumë ekzotik për ushtrinë rumune. A mund të konsiderohet lufta si një mënyrë për të fituar përvoja të reja, jo domosdoshmërisht negative?

IIIb. Krimet

III-5. Njoftime, drejtuar popullit grek nga ana e komandantëve të ushtrisë gjermane në Greqi (1943)

“NJOFTIM

Kushdo që kapet duke këputur ose duke dëmtuar telat e telefonit, do të pushkatohet. Ky dënim do të zbatohet edhe për gratë dhe fëmijët.

Nëse autori i krimit nuk kapet, pesë persona nga fshati më i afërt do të merren dhe do të pushkatohen. Pjesa tjetër e fshatit do të ndëshkohet me gjoba. Zbatimi i këtij urdhri fillon që në datën e publikimit të tij.

Korfuz, 23 tetor 1943

Komandanti i ishullit të Korfuzit”

“NJOFTIM LIDHUR ME NDALIMIN E GREVAVE Çdo grevë do të konsiderohet si veprim armiqësor ndaj Autoritetev Pushtuese, edhe nëse nuk rrezikohen drejtpërdrejt interesat ushtarakë. Si të tilla do të konsiderohen edhe nxitjet ose përpjekjet për të organizuar greva.

Unë do të përdor çdo mjet që kam në dispozicion, që të ndaloj rreptësisht përpjekje të këtij lloji. Në të ardhmen, shkeljet e rënda do të ndëshkohen me vdekje. Dënimi me vdekje do të zbatohet kryesisht për nxitësit dhe udhëheqësit e këtyre veprimtarive. Pjesëmarrësit në greva do të dënohen me burg për një kohë të gjatë dhe do të dërgohen në kampe pune.

Athinë, 10. 9. 43

Komandanti ushtarak i Greqisë”

Fleischer, vëll. 2, f. 169.

III-6. Pamflet gjerman (tetor 1943), pas rapre-zaljeve të para masive në Greqi

“NJOFTIM POPULL I EPIRIT!

Ushtria gjermane ishte e detyruar të shkatërronte

fshatrat tuaj, sepse ju ndihmuat guerrilasit, të cilët vranë disa nga ushtarët tanë.

Duhet që t’i parandaloni sulmet e guerrilasve ndaj trupave gjermane.

Në rast se shikoni trupa guerrile, është detyra juaj që të njoftoni menjëherë repartin më të afërt ushtarak gjerman.

Në këtë mënyrë, ushtria gjermane do të mund të mbrojë jetën, familjen dhe pronën tuaj.

Ushtria gjermane nuk ka ardhur në Greqi si armike e popullit grek. Armiqtë tanë të vetëm janë guerrilasit, të cilët prishin qetësinë dhe rendin në vend. (...)

Që këtej e tutje, ju duhet të mbani marrëdhënie të mira me ushtrinë gjermane, në mënyrë që të rivendoset ligji dhe rregulli, dhe veçanërisht për të mbrojtur interesat tuaja vetjakë.

KOMANDA GJERMANE”

Fleischer, vëll. 2, f. 223.

A ishin në gjendje banorët e fshatrave të ndalnin sulmet guerrile ndaj trupave gjermane? A ishte vërtet qëllimi i ushtrisë gjermane në Greqi mbrojtja e jetës dhe e pronës së popullsisë vendase, siç pretendohet në këtë njoftim? Ç’mendoni për zbatimin e dënimit me vdekje për gratë dhe fëmijët për këto lloj veprimesh?

III-7. Urdhri i Hitlerit (shtator 1941), në lidhje me qëndrimin e ushtrisë në territoret e pushtuara në Europën Juglindore

“Në mënyrë që të çrrënjosisim veprimtarinë armiqësore, që në rastin e parë dhe pa asnjë ngurim, duhen marrë masa sa më të ashpra, në mënyrë që të vendoset autoriteti i forcave pushtuese dhe të ndalet përhapja e ideve të tilla. Duhet të kini parasysh se në këto vende jeta nuk ka vlerë, prandaj

frikësimi i popullsisë mund të arrihet vetëm me masa tepër të rrepta. Si kundërpërgjigje për jetën e një ushtari gjerman, duhet të dënohen me vdekje 50 deri në 100 komunistë. Mënyra e ekzekutimit duhet të ketë një ndikim tmerrues.”

Krizman, f. 520.

? Ushtria gjermane nuk i konsideronte këto ekzekutime si krime, pasi kryheshin në bazë të një urdhri të ligjshëm. A jeni ju dakord me këtë qëndrim? A mund të përcaktojnë rregullat apo ligjet gjithmonë në mënyrë të saktë se çfarë është krim dhe çfarë s’është i tillë?

► **Fig. 34. Raprezalje nga ana e ushtrisë gjermane në Greqi (fotografi e ekzekutimeve në masë në Agrinio, 1943)**

Fleischer, vëll. 1, f. 347.

III-8. Mizoritë gjermane gjatë pushtimit të Shqipërisë (korrik 1943)

“Kur po kthehesha, pashë të dilte tym nga disa fshatra të tjerë që po digjeshin dhe mendova se italianët u kishin vënë zjarrin për t’i ndëshkuar; e kisha gabim, sepse kur u takova me Safet Butkën dhe çetën e tij të Ballit Kombëtar, më tha se ky ishte fshati Barmash, dhe zjarrin ia kishin vënë gjermanët. Ai më tha se kishin djegur të gjallë gra dhe fëmijë në shtëpitë e tyre dhe i kishin qëlluar kur ishin përpjekur të shpëtonin; ai shtoi, gjithashtu, se një divizion gjerman sapo kishte mbërritur në Korçë nga Follorina. Ky ishte lajmi i parë që morëm për mbërritjen e gjermanëve në Shqipëri.”

Smiley, f. 52.

Qëndrimi që mbajtën ushtarët gjermanë ndaj ushtarëve italianë, pasi Italia kapitulloi (tetor 1943)

“Aty u vonuam përsëri, pasi fshatarët ngulmuam që të më tregonin varret e 65 oficerëve italianë. Gjermanët i kishin detyruar fshatarët që t’i varrosnin. Ata më thanë se i kishin parë kur gjermanët i kishin vrrarë, u kishin lidhur duart, i kishin rreshtuar, i kishin qëlluar me automatikë dhe i kishin dhënë fund jetës së të plagosurve me bajoneta. Pasi kishin parë këtë skenë, dukeshin shumë të frikësuar nga gjermanët dhe u qetësuan kur panë që po ikja.”

Smiley, f. 93.

? Cili ishte qëllimi i kësaj sjelljeje kaq të egër nga ana e ushtrisë gjermane? Kur mund të ketë ndodhur ngjarja e dytë? Në vendin tuaj, a kanë kryer gjermanët krime të ngjashme me ato të mësipërmet?

III-9. Don Pjetro Brinjoli⁵⁸: Meshë e shenjtë për njerëzit që ranë në luftë (pjesë nga një ditar)

25 gusht. Gra të dëshpëruara. Njëra prej tyre kërkon drejtësi.

⁵⁸ Don Pjetro Brinjoli ishte famulltar në ushtrinë pushtuese italiane në Slloveni dhe Kroaci. Gjatë luftës, ai shkroi një ditar që u botua në vitet 60. Ai i qëndroi besnik Italisë, por këtu përshkruan dhe dënon trajtimin e egër që i bëhet popullsisë së Sllovenisë dhe Kroacisë nga ushtarët italianë. Gjatë mësymjes italiane, në verë dhe vjeshtë të vitit 1942, pati djegie të fshatrave, pushkatim të robërve, internime në kampet e përqendrimit, grabitje... Për të gjitha tmerret që pa, Brinjoli fajësohte luftën dhe në një farë mënyre po përpiqej të gjente përgjigje për dëshpërimin e tij në këtë të keqe universale.

Në fshatin ku sapo hymë, si zakonisht, burgosëm të gjithë burrat. Në fillim të operacioneve, kur burgosëm burrat, njerëzit nuk u frikësuan, pasi nuk e dinin se çfarë i priste. Pasi lajmi se ç'po ndodhte u përhap⁵⁹, u krijua një lloj vale dëshpërimi. E njëjta gjë ndodhi në fshatrat "e çliruara".

Duke qenë se i grumbulluan burrat në livadh dhe i ruanin me roje, gratë u mblodhën jo shumë larg prej andej dhe luteshin që t'i lëshonin, duke qarë aq fort, sa edhe ushtarët më indiferentë u prekën nga kjo. Hera-herës, dikush e kërcënonte këtë turmë të mjerë, duke i thënë se të gjithë burrat do të pushkatoheshin, nëse gratë nuk ndalonin së përgjëruari. Për një çast gjithçka binte në qetësi, më pas dëgjonim një ngashërim me zë të ulët, dhe në fund ato fillonin të qanin edhe më me dënësë sesa më parë..."

Repe, *Naša doba*, 1996, f. 201.

Autori i këtij ditari jo vetëm që ishte dëshmitar, por edhe mori pjesë në këtë ngjarje. A ndihen shenja keqardhjeje në fjalët e tij?

► **Fig. 35. Fotografji të fshatrave të djegur dhe të shkatërruar gjatë raprezaljeve**

Fleicher, vëll. 2, f. 497.

III-10. Fragment nga intervista me Cveto Kobalin⁶⁰

"Pas disa ditësh, ata na grumbulluan për të na transportuar. Rreth 1000 veta do të transportoheshin me një tren të vetëm. Udhëtimi zgjati dy ditë. Në vagonin tonë, përgjatë rrugës vdiqën disa veta. Vapa ishte e tmerrshme, kushtet të padurueshme. Vagonët përdorshin për transport bagëtish dhe nuk kishte asnjë vend që të mund ta përdornim si banjë. Më pas i morëm trupat e vdekur nga stacioni i trenit dhe i çuam në majë të kodrës ku ndodhej kampi i përqendrimit. Pak përpara se të hynim në Mauthausen, një nga të burgosurit u vra vetëm se mori një mollë nga toka... Nga përvoja ime, do të doja t'i thoja brezit të ri se a nevojshme është që të luftojë kundër dhunës. Asnjë formë dhune, edhe ajo me qëllimet më të mira, nuk mund të jetë e justifikuar..."

Repe, Intervistë (video) me Cveto Kobalin

Ç'mendim ka për dhunën Cveto Kobali, i mbijetuari i kampit të përqendrimit të Mauthausenit? A keni edhe ju të njëjtin mendim me të?

⁵⁹ Robërit pushkatoheshin ose dërgoheshin nëpër kampe përqendrimit.

⁶⁰ Cveto Kobali lindi më 15. 12. 1921. Në vitin 1941, u bë anëtar i lëvizjes së rezistencës në Slloveni. Në janar të vitit 1941, e arrestuan dhe e dërguan në kampin e përqendrimit në Aushvic dhe më pas në Mauthausen. Në verën e vitit 1944, ai u arratis nga kampi i punës në Linz (Austri) dhe u bashkua me partizanët në Slloveni. Në qershor të vitit 1944, një shtëpi botuese partizane ilegale botoi pamfletin e tij mbi kampin e Mauthausenit. Ky botim është teksti i parë i njohur mbi një nga kampet më të tmerrshme të përqendrimit (shiko ilustrimin).

► **Fig. 36. Faqja e parë e pamfletit mbi**

Ky pamflet u shkrua nga Cveto Kobali në qershor të vitit 1944 dhe është teksti i parë i botuar mbi një nga kampet më të tmerrshme të përqendrimit.

III-11. Një letër drejtuar Hitlerit⁶¹

Paraçin, 25 mars 1941

Për Adolf Hitlerin

Berlin

Manteli i drejtësisë është shqyer. Mbizotëron arroganca dhe dhuna. Të mëdhenjtë shtypin të vegjëlit dhe me arrogancën e tyre injorojnë Zotin;

ata nuk kanë zemër.

Hitleri, i etur për gjak, po nxiton të mbjellë mjerim dhe brengë në çdo fushë të globit. As atdheu ynë nuk u kursye. Ne ju dhamë dorën me ndershmëri, por ju doni shpirtin tonë. Me dëshirën tuaj për të pushtuar dhe shtypur, ju shkelnit mbi çdo gjë që ka qenë e shenjtë për ne përgjatë shekujve – ju nëpërkëmbni lirinë dhe nderin tonë, ju nëpërkëmbni krenarinë tonë. Ne, bijtë e një populli të lashtë, të themi ty Hitler, bir i Kainit – mjaft! Nëse nuk na e vë veshin, do të përballësh me muskujt tanë të fuqishëm. Do të derdhim gjakun tënd dhe me këmbë dragoi do të qëndrojmë mbi kokën tënde, që të mos ngrihesh më kurrë. Ki parasysht se ndoshta Zoti na ka caktuar ne të hakmerremi për gjithë veprat e tua të mbrapshta. Mbage mend këtë! (Nënshkruar) Svetolik Dr. Dragaçevac

Shef i distriktit (në pension)

Administrata e sigurimit të Rajhut, Berlin 16 maj 1942

Policia Sekrete dhe Shërbimi Sekret (SD) Einsatzkommando në Beograd

Subjekti: Shefi (në pension) i distriktit, Svetolik Dragaçevaci, Paraçin, Jugosllavi

Zyra e Fyhrerit, NSDAP. Po ju dërgojmë këtë letër të mbyllur të shefit të distriktit të lartpërmendur, me një përkthim të bashkëngjitur. Letra përmban fyerjet dhe akuzat më të ashpra, drejtuar Fyhrerit. Ju kërkujmë që të merrni të gjitha masat e nevojshme ndaj autorit të kësaj letre dhe të raportoni, në rast se arrini ta arrestoni.

Me urdhër të: (nënshkruar) Bastz

Arkivi Historik i Bashkisë Beograd, BDS, d-77.

Përpiquni të kuptoni arsyet pse u shkrua kjo letër. Sipas jush, kur e shkroi këtë letër, a ishte i ndërgjegjshëm Svetolik Dragaçevaci për rrezikun e mundshëm? Nëse po, atëherë përse

⁶¹ Mbi dokument ka një shënim në gjuhën serbe: "Personi vdiq në kamp përqendrimi, më 14 janar 1942." Ditën që u shkrua kjo letër, Jugosllavia u bashkua me Forcat e Boshtit. Pas dy ditësh, qeveria jugosllave u rrëzua nga një grusht shteti dhe më 6 prill filloi pushtimi gjerman. Ndaj mendohet se personi që e shkroi këtë letër nuk ishte plotësisht i ndërgjegjshëm për rrezikun që i kanosej.

e shkroi këtë letër?

III-12. Masat e marra nga gjermanët, si përgjigje ndaj kryengritjes në Serbi

“...Meqë dështimi e uli reputacionin e forcave tona të armatosura..., mendoj se për të vënë në vend prestigjin e humbur, është e nevojshme që të paktën në një zonë të caktuar të ndërmarrim veprime tejet të ashpra, në mënyrë që edhe pjesët e tjera të Serbisë të frikësohen nga ky shembull. (...) Gratë dhe fëmijët veprojnë si ndërlidhës dhe transportojnë furnizime, prandaj duhet ndëshkuar i gjithë populli dhe jo vetëm burrat...”

Sapo arriti në Serbi, vetë gjenerali Bohme urdhëroi që “brenda një kohe të shkurtër duhet të ndërmerren masa të ashpra, që të bëhen shembull drithërues për të gjithë Serbinë”.

Kjo politikë për shtypjen e qëndresës në vendet e pushtuara bazohej në urdhrat që vinin nga “rangjet më të larta”, nga shtabi qendror i Hitlerit. Ata i kishte

dhënë vetë Hitleri, nëpërmjet gjeneralit Keitel, më 16 shtator 1941. Diku theksohej se: “Në mënyrë që të shtypet kjo lëvizje që në embrion, duhet të merren masa sa më drastike... Përsa u përket këtyre masave, duhet pasur parasysh se në këto vende jeta e një njeriu shpesh nuk vlerësohet, prandaj ata mund të frikësohen vetëm nëpërmjet masave tejet të skajshme”.

Božović, f. 23.

Teksti i referohet kryengritjes së armatosur që shpërtheu në Serbi në verën e vitit 1941. Ngaqë populli mbështeti forcat kryengritëse, dhe si kundërpërgjigje ndaj humbjeve që pësuan, forcat pushtuese ndërmorën një valë të ashpër sistematike ndëshkimesh, të cilat gjatë vjeshtës së atij viti u shtrinë në të gjithë Serbinë. Në shtator të vitit 1941, gjenerali Turner, kreu i administratës pushtuese, i propozoi gjeneralit Bohme (gjeneral komandant në Serbi) të ndërmernte disa masa si kundërveprim ndaj kësaj

kryengritjeje.

III-13. Masakra ndaj civilëve në Kragujevac⁶²

Më 20 tetor, rreth orës 7 të mëngjesit, trupat gjermane, nën drejtimin e majorit Koenig, rrethuan qytetin.

“Më pas gjermanët ngushtuan rrethimin dhe mblodhën të gjithë burrat pa përjashtim...; ata i morën njerëzit nga rruga, nga shtëpitë, dyqanet, baret, kishat dhe nga kudo tjetër. Ata morën avokatët e klientët e tyre nga sallat e gjyqit, sekretarët; profesorët, mësuesit dhe studentët nga shkollat... edhe të sëmurët nëpër shtëpi, nuk i kursyen. Kështu mblodhën një numër të madh njerëzish, rreth 8-9 mijë veta, të cilët i futën nëpër hangarë topash...” Pushkatimet filluan në mëngjesin e datës 21 tetor. “Ata i vranë pengjet në këtë mënyrë: i merrnin

grupe-grupe... dhe nën mbikëqyrje të rreptë, i çonin tek vendet e pushkatimit që ishin pranë përroit Sushica, në Shumarie dhe nëpër hangarë topash. Vendi i ekzekutimit shtrihej në një sipërfaqe prej disa kilometrash. Atje i qëllonin me mitralozë, automatikë dhe pushkë automatike... ndërkohë, gjithë të tjerët që prisnin t’u vinte radha për të shkuar në vendin e ekzekutimit, dëgjonin krismat e mitralozëve, automatikëve dhe të shtënat e pushkëve, ndërsa ata që ishin duke u çuar në vendin e ekzekutimit shihnin me sytë e tyre të gjithë këtë skenë, përpara se të vriteshin edhe vetë.” “Ata (gjermanët) mëtonin në fletushkat që shpërndanin se kishin vranë 2 300 serbë, por kjo nuk është e saktë, sepse vetëm në Kragujevac, pa llogaritur numrin e të vranëve në fshatrat përreth, ata vranë 7 100-7 300 serbë.”⁶³

Božović, *Poruke streljanog grada*, f. 50.

⁶² Ekzekutimet gjatë muajit tetor në Kragujevac, Kraljevo dhe në qytete të tjera të Serbisë, të ndërmarra nga Verhmati dhe që shkaktuan mijëra të vdekur, janë shembull i qartë i karakterit të vërtetë të pushtimit. Nga fillimi i gushtit të vitit 1941, deri në mes të shkurtit të vitit 1942, 7 776 veta u vranë dhe u ekzekutuan gjatë luftimeve, ndërkohë që 20 149 veta u ekzekutuan nga skuadrat e pushkatimit gjatë këtyre raprezaljeve.

⁶³ Kjo shifër është konsideruar si shifër zyrtare për një kohë të gjatë. Në fillim të viteve 70-të, historiani serb Vencelav Glishiç, dhe më pas disa autorë të tjerë, kanë argumentuar se ky numër është i ekzagjeruar, megjithatë shifra reale mbetet më e lartë se 2 300 të vranë.

 Masakra e civilëve në Kragujevac u krye pasi njësitë partizane, në mes të tetorit, bënë një sulm pranë qytetit të Gornji Milanovacit, gjatë të cilit 10 ushtarë gjermanë mbetën të plagosur dhe 26 të tjerë u vranë (sipas “udhëzimeve për Serbinë”, për çdo person të vranë nga autoritetet pushtuese, do të merreshin peng 100 veta (dhe 50 veta, për çdo të plagosur). Njësitë kolaboracioniste vendase (“Trupat Vullnetare Serbe”) dhanë ndihmën e tyre në arrestimin dhe burgosjen e pengjeve. Pjesa e mësipërme është një fragment i shkëputur nga dëshmia e Danilo Mihailoviçit, oficer i lartë i policisë kolaboracioniste vendase, i cili shkoi në Kragujevac pak ditë pas masakrës.

 A e respektoi ushtria gjermane *ligjin e luftës*?
A dini ndonjë rast të ngjashëm në vendin tuaj?

III-14. Raport partizan rreth veprimeve të italianëve dhe çetnikëve në zonën e Likas, gjatë verës dhe vjeshtës së vitit 1942

“Sa herë u jepej mundësia, çetnikët i grabisnin dhe i vrisnin kroatët, sidomos simpatizantët a përkrahësit e NOB-së⁶⁴. Kështu ata vranë Ivan Sebeljin nga Glibodoli, baba i nëntë fëmijëve, Mijo Mesiçin nga Lipaci, Mijo Ferticin dhe gruan e tij, inxhinier Saticin nga Plasko, inxhinier Denisovin nga Drezniku. Kur kryenin vrasje ose grabitje, në shumicën e rasteve maskoheshin me kapele partizane, në mënyrë që për këto krime të fajsoheshin partizanët. Në shtator të vitit 1942, së bashku me italianët, ushtruan veprimtarinë e tyre në fshatin Ponikve dhe në rrethinat e tij, ku dhe grabitën dhe dogjën 96 shtëpi serbe. (...) Shpesh çetnikët i justifikonin krimet e tyre duke thënë se i kishin detyruar italianët që t’i bënin ato veprime, dhe shprehnin keqardhje për djegien e shtëpive të serbëve; por, thoshin ata, si kompesim digjnin më tepër shtëpi kroatësh.”

Jelić-Butić, f. 161.

 Qëllimi kryesor i çetave të çetnikëve ishte rivendosja e shtetit jugosllav, ku një Serbi e Madhe dhe homogjene nga pikëpamja etnike do të kishte vend mbizotërues. Për të arritur këtë, mendonin se duhej të “spastronin” popullsinë joserbe nga territoret që pretendoheshin prej tyre. Njësitë partizane ishin shpallur armiq të më të mëdhenj të tyre, dhe disa komandantë çetnikë pranuan të bashkëpunojnë me forcat italiane në fushatën e “hakmarrjes” dhe “spastrimit” në Dalmaci, Bosnjë dhe Hercegovinë dhe Mal të Zi, për të shkatërruar lëvizjen partizane. Një numër i madh civilësh kroatë, myslimanë dhe serbë u vranë gjatë këtyre fushatave.

 Si i justifikonin çetnikët krimet e tyre? Ç’kriter ndiqnin ata në përzgjedhjen e viktimave të tyre? Përse dhe në ç’raste ata digjnin shtëpitë e bashkatdhetarëve të tyre?

III-15. Krimet e çetnikëve kundër myslimanëve në Sanxhak, shkurt 1943

Të gjithë fshatrat myslimanë, në të tria zonat e përmendura më lart, janë djegur krejtësisht dhe asnjë shtëpi nuk ka mbetur në këmbë. E gjithë pasuria e njerëzve është shkatërruar, përveç një pjesë të bagëtisë, drithit dhe kashtës që ka shpëtuar. Është dhënë urdhër që të mblidhen ushqime për njerëzit dhe bagëtinë në vende të posaçme. Një pjesë e këtij ushqimi do të grumbullohet për t’u ruajtur dhe një pjesë do të përdoret nga njësitë ushtarake të cilat janë në terren dhe po merren me propagandë, në mënyrë që të drejtojnë dhe forcojnë organizimin e territoreve të çliruara. Duket se operacionet kanë patur si qëllim shfarosjen e plotë të popullsisë myslimane, pa dallim moshe apo gjinie.

Pajović, f. 315.

⁶⁴ Narodno Oslobođilačka Borba [Lufta Nacionalçlirimtare] – emri që partizanët i dhanë lëvizjes antifashiste.

III-16. Torturat e tmerrshme të kryera nga ustashët në burgjet e Sarajevës. Në këtë rast, viktima është një vajzë e re komuniste kroate

Dëshmi nga Shtefica Belak-Paviçiç

Më e keqja ishte kur në acarin e dhjetorit, ata më rrihnin, dhe në të njëjtën kohë më hidhnin ujë të ftohtë. Kjo ndodhte në bodrumin e godinës së Departamentit Mbikëqyrës të ustashëve dhe agjentët atje më rrihnin me turne. Më kujtohet se si nga trupi im i zhveshur dilte avull, dhe se si uji i ftohtë i dushit s'më linte të më binte të fikët e të rrëzohesha. Më pas më qëllonin me shqelma, me shkopa gome dhe kamzhikë. Trupi më ishte mbushur me njolla gjaku në ngjyrë blu dhe të zeza. Në qeli shtriheshim mbi betonin e dyshemesë. Pas gjithë asaj torture flisnim përçart nga temperatura e lartë. Ata na qëllonin me shkopa gome në shputat e këmbëve. Shumica prej nesh e kishte provuar këtë torturë. Disa mbijetuan, disa të tjerë jo.

Albahari, f. 431.

? Shtefica Belak-Paviçiçi mbeti gjallë pas torturash të tmerrshme. Nuk do t'i përgjigjeni ndonjë pyetjeje, vetëm përpiquni të imagjinoni se ç'pasoja mund të kenë për një njeri tortura të tilla.

► Fig. 37. Fotografi e sheshit kryesor në Beograd, më 17 gusht 1941

Arkivi Historik i Beogradit, Përmbledhje me fotografi

🔑 Këto ishin skena të përditshme gjatë pushtimit. Një iluzion se çdo gjë është "normale" (njerëz që shëtisin me rroba vere, një reklamë që fton njerëzit të shkojnë të shikojnë garat e kuajve, dhe klisheja e organizatës gjermane për pushime të organizuara 'Kraft durch Freude' [Forcë nëpërmjet dëfrimit] krah për krah tmerreve të pushtimit, me trupa njerëzish të varur në sheshin kryesor "Terazije", më 17 gusht 1941.

III-17. Autoritetet e policisë rumune raportojnë për gjendjen e romëve të internuar në Transnistria

Buletini i Inspektoratit të Xhandarmërisë, Odesa, mbi situatën në xhandarmëri, në muajin shtator 1943

Romët janë vendosur në zonën *Berezovca* dhe *Oceacov*; gjithsej janë 2 441 romë. Edhe këtë muaj romët janë përpjekur të mos kryejnë punë në bujqësi.

Ata janë shumë të pakënaqur që po dërgohen në Transnistria. Të gjithë përdorin çdo mënyrë të mundshme për t'u kthyer në vendin e tyre. Grupe të tëra me romë janë kapur duke u përpjekur që të kthehen në vendin e tyre, me dokumente dhe autorizime të rreme. Ata duhet të ruhen në mënyrë të vazhdueshme dhe të rreptë, që të mos arratisen nga kolonitë e Bugut.

Ata janë të zhveshur dhe të frikësuar prej dimrit që po afron. Sipas gjasave, do të vdesin gjatë dimrit për shkak të të ftohtët dhe urisë, ashtu siç vdiqën edhe dimrin e kaluar - vetëm kështu, me zhdukjen e tyre, do të zgjidhet në pranverë problemi i romëve në Transnistria.

Minoritati etnoculturale. Marturii documentare. Tiganii din Romania (1919-1944), dok. 339.

? Cilat qenë shkaqet kryesore për vdekjen e romëve të internuar? A morën autoritetet ndonjë masë për të mbrojtur njerëzit e internuar? Si e kishin planifikuar autoritetet zgjidhjen e "problemit rom"?

► **Fig. 38. Afishe me emrat e pengjeve të vrarë në pjesën e Sllovenisë së pushtuar nga gjermanët**

III-18. Ilija Jakovljeviçi përshkruan jetën në kampin e përqendrimit *Stara Gradishka* (pjesë e kompleksit të kampit të përqendrimit në Jasenovac)

“Poshtë qelisë sonë ndodhet një bodrum, i cili në pranverë mbushet me ujë që vjen nga lumi Sava, nëpërmjet kanalit të ujërave të zeza. Kanali lidhet me Savën. Kur në lumin Sava fillon të ngrihet niveli, grykëderdhja e kanalit duhet të mbyllet, në mënyrë që uji të mos kthehet mbrapsht. (...) Kur ustashtë morën në dorëzim burgun, nuk e dinin këtë gjë dhe e lanë kanalën hapur; uji i Savës u fut në kanal dhe e mbushi bodrumin plot e përplot. (...) Për të shuar etjen, njerëzit e ngratë⁶⁵ fushin këpucët në bodrum nëpërmjet dritares (...), dhe në këtë mënyrë merrnin ujë për të pirë. (...); këpucët përdoreshin edhe për të pritur ujë të ndotur nga tubi i oxhakut. Një i burgosur që kishte për detyrë të pastronte çdo ditë korridorin përpara qelisë, më tha:

- Nga të gjitha punët që kam bërë në kamp, kjo është më e vështira. Kur derdh një kovë ujë në korridor, shikoj gishta poshtë derës së asaj qelie të mallkuar. Dikush merr ujë me dorë dhe e thith. Aty-këtu del ndonjë lugë. Ndonjë fatkeq i ngratë përpiqet të pijë ujë të pistë. Disa heqin këpucët që të fushin në to pak ujë, ndërsa të tjerë lëpijnë dyshtemenë për atë ujë të ndotur. Hapësira poshtë derës është shumë e vogël, kështu që kur derdh ujë, vetëm pak hyn në

qeli. Ndërkohë që disa hidhen për të pirë një pikë ujë, të tjerë thërrasin:

‘Mos i përplasni këmbët, mosni! Ndaloni një sekondë, se nuk po dëgjojmë dot kur hidhet uji!’

Jakovljeviç, f. 164-165.

Ilija Jakovljeviçi, politikan dhe anëtar i Partisë Fshatare Kroate përpara luftës, u burgos në kampin *Stara Gradishka*. *Stara Gradishka* ishte pjesë përbërëse e kompleksit të kampit të përqendrimit në Jasenovac. Numri i viktimave të Jasenovacit, pjesa më e madhe e të cilëve ishin serbë, por gjithashtu edhe hebrenj, romë, kroatë, boshnjakë dhe kundërshtarë të tjerë të regjimit të ustashtëve, ka qenë tepër i debatuar. Përlllogaritjet e përafërta të kohëve të fundit luhaten midis 70 000 deri 100 000 viktima (për shembull shih: Igor Graovac, Dragan Cvetković: *Ljudski gubici Hrvatske 1941-1945. godine: pitanja, primjeri, rezultati...*, Zagreb, 2005).

III-19. Letër dërguar familjarëve nga kampi i përqendrimit “*Stara Gradishka*”

“Dje ai po qante në dhomën time (në dhomën e Dikës). A e dini që më shprehu një farë dashurie? I thashë që tani për tani, ta harronte këtë. Këtu dashuria nuk më intereson. Ai në fillim duhet të fitojë respektin tim, të ndreqë gabimet që ka bërë dhe të ndihmojë njerëzit. Më premtoi që do të bëhej i mbarë. Më tha se nuk do më linte as në çastet më të vështira. Përsa kohë do të ishte këtu, askush nuk do të më torturonte. Nëse vinte urdhri për ekzekutimin tim, do të vinte ta bënte vetë atë. Do të më qëllonte mbrapa kokës. Ai thotë se nuk dhemb, por sidoqoftë, nuk do të donte ta provonte vetë. Këto lloj bisedash bëjmë këtu. Nëpërmjet tij kam njohur edhe të tjerë. Jam bërë edhe fallxhore. U parashikoj atyre (ustashtëve) të ardhmen me letra; është e çuditshme si më dalin fjalët. (...) s’kam rrugë tjetër, ty të paktën do të të nxjerrin së shpejti, ndërsa mua s’më lënë të dal as për ajrim. Tri herë rrugë të mbarë! I mban mend të gjitha porositë që të dhashë për njerëzit e mi? Mos harro t’i japësh një puthje nga mami, vajzës sime të vogël.”

Jakovljeviç, f. 304.

⁶⁵ Të burgosurit e lënë pa ujë.

Kjo letër i dha fshehtas Jakovljeviçit nga një prej bashkëvuajtësve të tij në kamp – një grua e quajtur Dika, anëtare e lëvizjes partizane. Jakovljeviçi pritej të lirohej pak kohë më pas. Në një pjesë të letrës, Dika përshkruan marrëdhëniet e saj të çuditshme me një nga të burgosurit e kampit, të cilin Jakovljeviçi e thërret me pseudonimin Shkëlqesia, sepse ai ishte një ustash dhe trajtohej më mirë se të burgosurit e tjerë në kamp (komunistët, hebrenjtë, romët, serbët).

Në fragmentin e parë përshkruhet se si ustashët i torturonin të burgosurit duke i lënë pa ujë. A është e mundur të gjendet një arsye e kuptueshme për një torturë të tillë? A lidhet kjo me faktin se në cilin krah luftuan ata, apo kishte të bënte me karakterin dhe natyrën e tyre vetjake? Ç'mendim keni për sjelljen e *Shkëlqesisë*? Cili është qëndrimi i tij ndaj të burgosurve, vrasjes së tyre dhe mbajtjes së tyre në kampe?

III-20. Një ushtar ustash përshkruan veprimet e tij mizore

“Ai (*Shkëlqesia*) vriste kohën në kamp – ishte, siç thoshte edhe vetë, nëpunës i lartë i një firme të madhe – dhe i kalonte netët në klube nate dhe hotele; me zor priste që të fillonte një jetë të re dhe t’i përkushtohet profesionit të tij. (...) *Shkëlqesia* është më shumë se një politikan. Ai është një bashkërendues dhe harmonizues i lindur në çdo fushë. Atij i vjen keq që nuk mund të jetë aktiv si ushtarak, edhe pse talenti i tij si strateg është i jashtëzakonshëm. Në një kohë të shkurtër, do ta pastronte vendin nga të gjithë armiqtë. Mendoni vetëm se me sa sukses e përmbushi detyrën që pati në Bosnjë! Kur hungarezët, pas rënies së tyre, i përzunë vullnetarët (e ushtrisë jugosllave), këta të fundit u kthyen në vendlindjen e tyre, në Bosnjë, toka e kohëve të vjetra, por gjithsesi vendlindja e tyre. Këta njerëz duhej të regjistroheshin.

- Si e bëre këtë?

- Shumë lehtë. U thashë të vinin dhe ata pranuan. Atyre iu tha se brenda një kohe të shkurtër do të dërgoheshin në një fshat ku do të ishin të sigurtë.

U kujdesa vetë që pasi të regjistroheshin, të ushqeheshin mirë. Më pas u transportuan në vagonë të mbuluar mirë.

- Ku u çuan?

- Në një stacion më të vogël. Nuk mund ta besosh, po për gjithë këtë aksion të duhen vetëm nja dy djem. Kishte nisur revolucioni dhe të arratisurit e kishin humbur fare. Ekzekutimi u bë nga romët. Më pas hoqëm qafe edhe ato qelbësiat. Më vjen keq që përveç romëve, m’u desh të vrisja edhe disa nga njerëzit tanë që morën pjesë në këtë punë. Ata e bënë gjithçka me iniciativën e tyre dhe autoritetet e ustashëve nuk mund të mbanin përgjegjësi për tekat e tyre. E di që ishte një humbje e madhe, por vendi kërkon që bijtë e tij më të mirë të sakrifkohen për të. Tani ishim të justifikuar – fajtorët ishin ndëshkuar. Raporti ishte një me njëqind. (...).

Nuk i justifikonte veprimet e tij si pasojë të urrejtjes ose ndjenjave të tij, por i pëlqente të përmendte disa motive më të larta. Kërkonte të gjente motive të tilla dhe ndoshta i gjeti gjatë spastrimit të Kroacisë nga serbët dhe ekonomisë kroate nga hebrenjtë.”

Jakovljević, f. 54, 57.

Autoritetet e ustashëve në Shtetin e Pavarur Kroat ndërmorën persekutimin e disa pakicave etnike, si serbët, romët dhe hebrenjtë. Pjesëtarëve të këtyre pakicave etnike iu hoq e drejta e pronës, u dërguan në kampe dhe u vranë. Në të njëjtën mënyrë u trajtuan edhe kroatët dhe boshnjakët, të cilët nuk pajtoheshin me regjimin e ustashëve. Politika e ndjekur ndaj hebrenjve ishte e ngjashme me atë që u zbatua në Gjermaninë naziste. Hebrenjve iu mohuan të gjitha të drejtat qytetare dhe martesat midis një hebreu dhe një personi me origjinë “ariane” u ndaluan, në bazë të “Ligjit për mbrojtjen e racës ariane dhe ruajtjen e nderit të popullit kroat”. Ky ishte një nga bashkëbisedimet që Ilija Jakovljeviçi pati në kampin *Stara Gradishka* me të burgosurin që njihej me emrin *Shkëlqesia*.

A mendonte *Shkëlqesia* se kishte kryer krime? Si i justifikonte veprimet e tij dhe si motivohej për të vrarë njerëz? Si e justifikonte ai vrasjen e njerëzve të tij?

III-21. Krimet e partizanëve në Bleiburg. Kolin Gunner, oficer i Këmbësorisë Mbretërore Irlandeze shikon me sytë e tij të burgosurit t'i kalojnë pranë...

"...trupat e Titos po i çonin ustashët drejt vdekjes. Në fakt, ustashët ishin jugosllavë që luftuan në krah të gjermanëve qysh në fillim. Tani, pas fitores së komunizmit të Titos, ata duhej të masakroheshin; të masakroheshin në kuptimin e plotë të fjalës. Vargu dukej i pafund dhe u drejtua nëpër urën Drava, në anën jugosllave. Burra, gra, fëmijë dhe bebe që mbareshin në krahë, të gjithë duke vdekur urie, lëviznin të ndjekur nga njerëzit e Titos të hipur mbi kuaj, dhe që mbanin në duar ata kamzhikët famëkeqë kozakë, me majë çeliku, 'nagajka', me të cilët mund t'ia shqyesh fytyrën një njeriu me një të qëlluar të vetme. Ata i përdornin këta kamzhikë si pa të keq..."

Bleiburg, f. 141-142.

Key Partizanët jugosllavë e konsideronin veten si luftëtarë që i respektonin ligjet e luftës dhe kishin neveri për krimet, dhe në çdo rast, donin të shfaqeshin të tillë. Pra, pretendonin se ishin ndryshe nga ushtritë kriminale fashiste. Megjithatë, nuk ngurruan të japin dënime me vdekje për të burgosurit dhe për civilët që cilësoheshin (ose edhe vetëm dyshoheshin) si bashkëpunëtorë me pushtuesin ose me autoritetet e ustashëve.

Në maj të vitit 1945, partizanët po i dëbonin ushtritë fashiste nga territori i Jugosllavisë drejt veriperëndimit. Ustashët, së bashku me një numër civilësh, po largoheshin nga Kroacia drejt kufirit të sotëm midis Sllovenisë dhe Austrisë, në mënyrë që të dorëzoheshin tek ushtria britanike (dhe jo tek partizanët). Gjithsesi, britanikët nuk pranuan që ustashët të dorëzoheshin tek ata. Shumë nga të burgosurit e luftës u vranë dhe u torturuan nga ushtarët e ushtrisë fitimtare. Kjo filloi qysh në qytetin e vogël të Bleigurgut (Austri), dhe vazhdoi edhe më pas, kur të burgosurit u detyruan të marshojnë drejt jugut, thellë në territorin jugosllav (ky marshim njihet si "Rruga e Kryqit").

? Nga se u shkaktuan ndëshkimet masive në fund të luftës? Krahasojini ato me manifestime të ngjashme të "furisë triumfuese" në vende të tjera (Hiroshima, Dresden, tek gjermanët e sudeteve, bashkëpunorët francezë etj.) A mund të justifikohen veprimet hakmarrëse në fund të luftës me faktin se ishte luftuar për një çështje të drejtë gjatë luftës?

III-22. J. B. Titoja flet për krimet e partizanëve në maj të vitit 19452

"Në lidhje me ata tradhtarë që mbetën brenda vendit, për çdo komb kjo është një çështje që i përket historisë. Dora e drejtësisë, dora e hakmarrjes së popullit tonë e kapi pjesën më të madhe të tyre dhe vetëm një pjesë e vogël arriti të arratiset jashtë vendit, duke u fshehur në krahët e mbrojtësve të tyre."

Bleiburg, f. 41.

? A është "dora e hakmarrjes" domosdoshmërisht "dora e drejtësisë"; a është kjo e njëjta gjë, ashtu siç paraqitet në këtë burim? Shpjegoni thënien: Çka është krim për një njeri, është drejtësi për një tjetër.

► Fig. 39. Viktimat (pikturë vaji nga Vladimir Filakovaci, Zagreb, 1943)

Muzeu Kroat i Historisë

⁶⁶ Krimet e kryera në fund të luftës mbetën për shumë vite një çështje tabu në Jugosllavinë e pasluftës.

Përshkruani këtë pikturë. Çfarë është ngarkuar në karrocë? Ç'mendoni për përdorimin e krimeve të luftës si subjekt në art? Sipas mendimit tuaj, cili ishte qëndrimi i autorit ndaj krimeve që paraqiten në pikturë?

III-c. Holokausti

III-23. Pjesë nga *Ligji Bullgar për Mbrojtjen e Kombit*

24 dhjetor 1940

Neni 21. Individët me origjinë çifute nuk lejohen që:
a) të marrin nënshtetësinë bullgare. Gratë me origjinë çifute nuk lejohen që të marrin nënshtetësinë e bashkëshortit;

b) të votojnë ose të kandidojnë në zgjedhjet politike ose në ato për organizata jofitimprurëse, përveç organizatave të hebrenjve;

c) të mbajnë poste shtetërore në administratën vendore ose në institucione të tjera publike – përveç organizatave të hebrenjve;

e) të martohen ose të bashkëtojnë me individë me origjinë bullgare; martesat e hebrenjve me bullgare, të lidhura pasi ky ligj ka hyrë në fuqi, konsiderohen të pavlefshme;

Neni 23. (...) Individët me origjinë çifute, që këtej e tutje nuk lejohen të vendosen në Sofje.

Neni 24. Individët me origjinë çifute nuk lejohen të zotërojnë ose të marrin me qera prona të patundshme, as vetë personalisht, as nëpërmjet të tretëve, ndërsa në fshatra, përveç banesës së tyre, nuk u lejohet të zotërojnë asnjë lloj ndërtese.
Neni 26. Në bazë të një raporti të bërë nga Ministri i Tregtisë, Industrisë dhe Punës, Këshilli i Ministrave ka të drejtë të ndalojë plotësisht ose të kufizojë pjesërisht punësimin ose investimin e kapitalit të hebrenjve në disa degë të tregtisë, industrisë dhe zejtarisë.

Brenda një muaji pasi ky ligj të hyjë në fuqi, të gjithë individët me origjinë çifute janë të detyruar të deklarojnë të gjitha pronat dhe pasuritë e tyre.

Mbijetesa. Përmbledhje me dokumente, 1940-1944, f. 157-161.

A ka ndonjë dokument të ngjashëm me këtë në vendin tuaj, lëshuar në të njëjtën periudhë historike? A ndiqej një politikë antisemite me detyrim në vendet e Europës Juglindore, vetëm për shkak të ndikimit gjerman? A mund të vendosnin vetë për këtë lloj politike aleatët e Gjermanisë? Gjithashtu duhet të analizohet edhe emri i këtij ligji: a kishte vërtet nevojë Bullgaria (apo ndonjë komb tjetër) të mbrohej nga hebrenjtë?

III-24. Deputetët bullgarë protestojnë ndaj dëbimit të hebrenjve⁶⁷

(...) Ka zëra se qeveria bullgare synon t'i dëbojë këta njerëz nga vendi. Këta zëra duhet të jenë të pabazuar dhe dashakëqij, sepse këta njerëz janë qytetarë bullgarë dhe dëbimi i tyre do të kishte pasoja negative jo vetëm për damkosjen e karakterit kombëtar të Bullgarisë, por do të ndikonte edhe në marrëdhëniet ndërkombëtare në të ardhmen. Një komb i vogël nuk mund t'i shpërfillë aspektet morale. Karakteri i fortë moral do të jetë arma jonë më e fortë kundër padrejtësive në të ardhmen. Ka shumë rëndësi që ju, i dashur Kryeministër, të kujtoni se jo shumë kohë më parë, edhe ne vuajtëm pasoja të rënda morale dhe politike, për shkak të një legjislacioni të pazakontë që u formulua nga individë të papërgjegjshëm.

Cilën qeveri bullgare do të donim ta ngarkonim me një përgjegjësi të tillë në të ardhmen?

Hebrenjtë përbëjnë një numër të vogël në Bullgari; forca e shtetit ka mundësi dhe është e pajisur me shumë mjete ligjore, që të nënshtrojnë çdo element

⁶⁷ Në bazë të marrëveshjes midis Bullgarisë dhe Gjermanisë nga 22 shkurti 1943, 20 000 hebrenj duhej të shpërngulehin nga territoret e pushtuara nga Bullgaria (pothuasje i gjithë territori i sotëm i Maqedonisë, pjesë të Serbisë jugore dhe pjesë të Greqisë veriore). Në mars të vitit 1943 rreth 15 000 hebrenj nga këto territore u internuan në kampin e përqendrimit Treblinka. Qeveria bullgare nuk i internoi hebrenjtë bullgarë.

kriminal, pavarësisht nga etnia e tij. Prandaj është e panevojshme që të ndërmarrim masa të tjera dhe tepër mizore, të cilat mund ta bëjnë Bullgarinë pre të akuzave për pjesëmarrje në vrasjet masive. Këto akuza do t'i drejtohen pikësisht qeverisë së tanishme bullgare, por ato do t'i mbesin trashëgimi popullit bullgar, tani dhe në të ardhmen. Pasojat e kësaj politike janë lehtësisht të parashikueshme, prandaj nuk duhen lejuar. Ne nuk do të donim të mbanim asnjë lloj përgjegjësie për këtë. (...)

Mbijetesë. Përmbledhje me dokumente, 1940-1944, f. 216-218.

Kjo është një notë proteste (e datës 26 dhjetor 1943) nga ana e nënkryetarit të Sesionit të 25-të të Asamblesë Kombëtare Bullgare, D. Peshev dhe 42 deputetëve, drejtuar kryeministrit për mosdëbimin e hebrenjve jashtë kufijve bullgarë. Ata ngulmuan që masat kundër hebrenjve të merreshin në bazë të interesave politikë dhe jo bazuar në pikëpamjet etnike. Ata shtruan pyetjen nëse qeveria do të mernte përgjegjësinë e madhe historike të dëbonte nënshtrësit e saj të pafajshëm, në mënyrë që t'i shërbente një fuqie të huaj.

Komentoni fjalinë: *“Një komb i vogël nuk mund t'i shpërfillë aspektet morale.”* A do të thotë kjo se kombet e “mëdha” mund ta bëjnë këtë? Ç'probleme parashikonin për të ardhmen autorët e kësaj deklaratë?

III-25. Urdhër i lëshuar nga Komanda Ushtarake, Beograd

25 prill 1941

URDHËR

- 1) Të gjithë hebrenjtë në Beograd mund të blejnë ushqime dhe mallra të tjera nëpër sheshe dhe tregje vetëm pas orës 10.30 të mëngjesit. Shtësit nuk duhet t'u japin atyre mallra përpara kësaj ore.
- 2) Në çezmat publike dhe vende të tjera ku njerëzit

mbajnë radhë, hebrenjtë mund të qëndrojnë në radhë vetëm pasi qytetarët arianë të kenë mbaruar nevojat e tyre.

3) Të gjithë tregtarët ndalohen t'u shesin hebrenjve ushqime ose mallra të tjera me çmime më të larta dhe ilegalisht.

4) Hebrenjtë që nuk u binden urdhrave të mësipërme, do të dënohen deri në 30 ditë burg, ose do të gjobiten me 10 000 dinarë. Në varësi të vlerësimit që do të bëhet, mund të dërgohen edhe në kampe përqendrimi.

I njëjti ndëshkim do të merret për tregtarët që përmenden në pikën 3 të këtij urdhri.

5) Rajonet e policisë së Beogradit do të jenë përgjegjëse për zbatimin e ndëshkimeve, bazuar në urdhrin e mësipërm.

Ky urdhër hyn në fuqi menjëherë. Datë 25 prill 1941, Beograd.

Koloneli dhe komandanti von Kaisenberg

Božović, Beograd pod komesarskom upravom 1941, f. 54.

Përse hebrenjtë nuk lejoheshin të blinin ushqime përpara orës 10.30 të mëngjesit? Cili ishte ndëshkimi, nëse nuk i bindeshin këtij urdhri?

III-26. Jon Antonesku dënon masakrat në Jashi⁶⁸

4 korrik 1941

Urdhër numër 255 i gjeneralit Jon Antonesku, udhëheqës i shtetit, drejtuar njërive ushtarake dhe xhandarmërive në vend, në lidhje me masakrën e përgjakshme ndaj popullsisë çifute në Jashi.

Disa ditë më parë, prishja e rendit në Jashi i vuri autoritetet dhe ushtrinë në një pozitë tejte të pavolitshme.

Kur lëshuam Besarabinë, ishte turp për ushtrinë, e cila pranoi të fyhej dhe të sulmohej nga ana e hebrenjve dhe komunistëve pa kundërvepruar.

⁶⁸ Më 30 qershor 1941, qeveria rumune deklaroi se 500 “komunistë hebrenj” u ekzekutuan në Jashi, sepse ata hapën zjarr kundër trupave rumune dhe gjermane. Në fakt, më 28-29 qershor u duk sikur pati të shtëna kundër trupave, por nuk pati të vrarë, e megjithatë u përhapën fjalë se komunistët hebrenj kishin ndërmend të sulmonin ushtritë në front, nga pas krahëve. Mijëra hebrenj u arrestuan dhe një pjesë u vranë. Komandanti i Divizionit të 14-të Rumun i internoi hebrenjtë e arrestuar. Sipas të dhënave zyrtare, nga 4 430 veta që u internuan dhe u hipën në dy trena, vetëm gjysma e tyre shpëtoi gjallë.

Turpi është edhe më i madh, kur ushtarët, me iniciativën e tyre dhe për një kohë të gjatë, grabisin, keqtrajtojnë ose sulmojnë popullsinë çifute dhe shpeshherë kryejnë edhe vrasje, siç ndodhi në Jashi. Popullsia çifute ka zhvatur, varfëruar, spekuluar dhe ka penguar zhvillimin e popullit rumun prej disa shekujsh. Nevoja për të hequr qafe këtë murtajë që u ka rënë rumunëve, është e padiskutueshme, por vetëm qeveria ka të drejtë të marrë masat e nevojshme. Këto masa janë në vazhden e zbatimeve dhe do të vihen në jetë në bazë të rregullave që unë vetë do të vendos.

Nuk është e mundur që çdo qytetar ose çdo ushtar të ndërmarrë zgjidhjen e problemit hebre duke vjedhur ose masakruar.

Nëpërmjet këtyre veprimeve tregojmë se jemi një popull i padisiplinuar dhe jo i qytetëruar dhe hedhim baltë mbi autoritetin dhe nderin e shtetit.

Nëpërmjet këtij urdhri, ndaloj plotësisht çdo veprim të ndërmarrë me nisma vetjake dhe ngarkoj me përgjegjësi autoritetet ushtarake dhe ato civile për të zbatuar me përpikëri këtë urdhër. Ata që e shkelin ose e kanë shkelur këtë urdhër, do të paditen dhe do të marrin ndëshkimin më të ashpër që parashikon ligji.

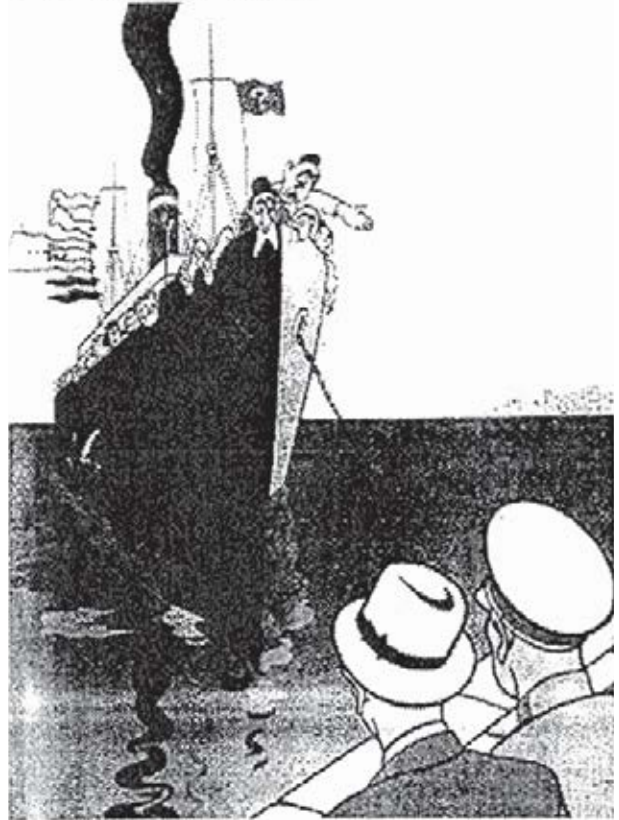
Gjeneral Jon Antonesku

Evreii din România între anii 1940-1944, vëll. II, dok. 98.

? Cili është qëndrimi zyrtar i Jon Antoneskut për pogromin në Jashi? A ishte dënimi i akteve në Jashi shenjë e një qëndrimi prohebre? Sipas këtij urdhri, kush ishte përgjegjës për zgjidhjen e problemit hebre në Rumani? Edhe pse Antonesku akuzon minoritetin hebre për sulmet ndaj ushtrisë rumune, ai deklaroi se është kundër zbatimit të një "zgjidhjeje përfundimtare" për problemin hebre. A mendoni se ky ishte thjesht një reagim ndaj grabitjeve dhe krimeve të kryera nga disa individë? Cili mund të jetë rezultati i një qëndrimi të tillë nga ana e udhëheqësit të shtetit? Ç'mendoni për fajin kolektiv?

► Fig. 40. Karikaturë turke

Gazetelerden: Bir vapur dolusu Yahudi muhaciri İzmir limanından geçti...

Akbaba, 24 gusht 1939.

? Përkthim: Një anije e mbushur me çifutë kaloi në portin e Izmirit. Çifutët thërrasin: "S'kemi asnjë grosh! Jemi të uritur! Ju lutemi, na lejoni të zbresim për pesë minuta dhe pastaj të kthehemi në anije të pasur!"

? Cili ishte qëllimi i kësaj karikature? Ç'lloj paragjykimesh nxiti ajo?

► Fig. 41. Karikaturë turke

Bali, Cumhuriyet'in Yurttaşlar?.

🔑 Oktapodi që ka gllabëruar botën përfaqëson hebrejtë (botuar nga Shoqata Antisioniste Turke): “Rreziku që rrethon botën – hebraizmi – sionizmi. Nuk ka paqe mbi tokë, përsa kohë që jeton kjo murtajë.”

III-27. Kampi i përqendrimit Sajmishte, Beograd

Pjesë nga rrëfimi i Hedviga Schonfeinit, i burgosur në kampin “Judenlager Zemlin” (Sajmishte)
 Sapo arritëm në kamp, gjermanët na thanë se kampi do të boshatisej pjesë-pjesë, sepse aty kishin

ndërmend të burgosnin komunistët; por nuk na thanë se ku do të na çonin (...) Për rrugët e para, kërkuan vullnetarë dhe të parët që shkuan ishte grupi me të cilin kisha ardhur edhe unë – hebrej nga Kosmeti.

(...)
 Ata që do të transportoheshin u urdhëruan – ose më saktë, u këshilluan - të merrnin me vete gjërat më me vlerë, ndërsa gjërat e tjera t’i paketonin dhe të vendosnin adresën e tyre të saktë mbi to. (...) Kështu filloi transferimi dhe vazhdoi pothuajse çdo ditë. Ditët e diela dhe ditët e pushimeve, zakonisht nuk kishte transferime / shpërngulje, por kishte ditë kur makinat bënin edhe dy rrugë. Shoferi i makinës gri përgjithësisht hynte vetëm në kamp dhe mbledhte rreth tij fëmijët dhe i ledhatonte, i merrte në krahë dhe u jepte karamela. Fëmijët e kishin qejf dhe sa herë që vinte, ata vraponin për të marrë karamela. Askush në kamp nuk dyshonte se njerëzit po çoheshin drejt vdekjes. Besonim se transferoheshin në kampe pune.

Zločini fašističkih okupatora i njihovih pomagača protiv Jevreja u Jugoslaviji, f. 33, 34.

🔑 Në territorin e Serbisë së pushtuar gjendeshin rreth 17 800 hebrej. 14 000 prej tyre u vranë. Nga këta, 6 320 hebrej serbë u zhdukën në kampin Sajmishte, në Beograd. Në këtë kamp u soll enkas nga Gjermania një pajisje speciale gazi. Përveç kampit Sajmishte, pjesa më e madhe e hebrejve serbë u vranë në pushkatimet masive gjatë vitit 1941 dhe gjysmës së parë të vitit 1942, së bashku me serbët e romët. Këto akte kriminale u organizuan dhe u ndërmorën sistematikisht nga ushtarakët gjermanë (kryesisht nga ushtria e rregullt e Vermahtit).

❓ Komentoni sjelljen e shoferit të makinës gri. A e dinte ai se ç’po ndodhte atje?

► **Fig. 42. Një vajzë e panjohur që pret të dërgohet në internim (pranë Celjes në Slloveni)**

III-28. Vuajtjet e një vajze të vogël hebre nga Sarajeva

Rrëfim nga Hiba Zilxhiç-Çehajiç

Ngjarjet e tmerrshme që shoqëruan luftën kanë ndikuar thellë në fizionominë e mijëra të rinjve në Sarajevë, dhe ndër të tjerë, edhe tek vajzat e reja. Unë isha 16 vjeçe dhe shkoja në klasën e gjashtë të shkollës së mesme. Së pari, u prishën shkollat dhe në ndërtesat e tyre u fut ushtria. Në lagjen time jetonin shumë hebrenj. Unë kisha një shoqe shumë të ngushtë çifute, Rexhina Finci. Mamaja e saj kishte një dyqan të vogël në qoshen Bashçarshia. Shkoja në shtëpinë e tyre dhe shikoja se si jetonin me frikë çdo ditë, duke pritur të internoheshin nëpër kampe përqendrimi. Plaçkat i mbanin gati për t'i marrë me vete. Një ditë i morën për t'i çuar në kamp përqendrimi, por Rexhina arriti të largohej dhe

erdhi tek shtëpia jonë. Fatkeqësisht, edhe pse ne ngulmuam që të fshihej tek ne, ajo nuk pati forca që të qëndronte pa familjen e saj. Kështu që shkoi në kampin e përqendrimit, që t'i bashkohej fatit të familjes. Ky persekutim i hebrenjve dhe atmosfera e terrorit në familjet e tyre, çka e përjetova vetë, është një nga ndjesitë që ruaj nga ajo kohë. Në qytet u përhapën fjalë mbi kampet e përqendrimit në Gradishka dhe Jasenovac, si dhe për internimet dhe torturat që u bënin komunistëve dhe patriotëve atje. Vinin lajme rreth masakrave të llahtarshme të serbëve nëpër fshatra, rreth hedhjes së trupave në hone dhe humnera, rreth djegies së fshatrave, dhe më vonë, edhe për masakrat e çetnikëve ndaj myslimanëve pranë Drinos, për lumenj gjaku dhe për refugjatë që largoheshin për të shpëtuar kokën, pa e ditur se ku. Refugjatë nga Foça, Rogatica, Vishegradi kanë filluar të vijnë në qytet. Familjet e myslimanëve kanë strehuar fëmijë pothuajse të çmendur, pa prindër. Po përmend vetëm një pjesë të asaj atmosfere tmerrri. Pra, ky ishte fashizmi mizor dhe i pamëshirshëm.

Albahari et al. (red.), f. 495-496.

? Vlerësoni sjelljen e Rexhinës. Ç'do të bënit ju nëse do ishit në vend të saj? A ishte i lehtë vendimi që mori? Ku shfaqet në këtë burim mbizotërimi i humanizmit, edhe pse i rrethuar nga një regjim tejet shtypës e mizor?

III-29. Masa kundër hebrenjve në Greqi

Shënime rreth gjendjes së tanishme të hebrenjve në Greqi

Nga A.L. Molho

Kajro, 12 tetor 1943

Masat kundër hebrenjve dhe qeveritë kuislinge

(...) Është fakt se deri në muajin shkurt të këtij viti, hebrenjtë e Greqisë gëzonin *de jure* dhe *de facto* të njëjtin status si të gjithë qytetarët e tjerë grekë. Masat që u morën ndaj hebrenjve të Selanikut dhe të gjithë Maqedonisë që nga dita e lartpërmendur, u nxitën nga autoritetet pushtuese gjermane. Siç

thonë edhe vetë, vepruan në bazë të urdhrave shumë të saktë të marrë nga lart. Në mënyrë të vijueshme, autoritetet greke nuk kanë pranuar që të kenë të bëjnë me këto masa. Kisha Ortodokse ngriti zërin kundër tyre (Memorandumi i Kryepeshkopit të Athinës drejtuar autoriteteve gjermane). Me këtë protestë janë bashkuar edhe udhëheqësit politikë, si dhe organizatat profesionale dhe popullore. Trysnia e ushtruar nga opinioni publik grek ka qenë kaq e madhe, sa që kryeministri kuisling, z. Joannis Rallis, u detyrua të deklarojë se do të ndërhynte në dobi të hebrenjve. Nuk bëhet e ditur nëse e mbajti premtimin e tij. Sidoqoftë, një gjë e tillë nuk është bërë zyrtare.

Dokumente mbi historinë e hebrenjve grekë, f. 280.

Kur filluan të merren masa ndaj hebrenjve në Greqi, një numër i madh organizatash dhe institucionesh, duke përfshirë këtu kishën, policinë e Athinës dhe komunistët, i kundërshtuan ato dhe qenë të suksesshëm në këtë drejtim. EAM-i, organizata më e fuqishme e qëndresës në Greqi, qe më aktive në ndihmën që u dha hebrenjve, duke i fshehur ose duke i ndihmuar të arratisen, në mënyrë që të shpëtonin. Ajo bëri që të dështonin planet naziste, duke shkatërruar regjistrat e tyre mbi komunitetin hebre në Athinë; gjithashtu ndihmoi rabinët të largoheshin drejt territoreve të kontrolluara nga EAM-i. Shtypi ilegal i EAM-it botonte rregullisht thirrje drejtuar popullit për të ndihmuar bashkatdhetarët hebrenj, ndërkohë që kjo organizatë lehtësoi kalimin e hebrenjve grekë drejt Lindjes së Mesme, por edhe i rekrutoi ata në radhët e saj. Edhe kisha ortodokse i ndihmoi hebrenjtë, duke u përpjekur të ndalonte internimin e tyre. Kryepeshkopi Damaskinos u takua me përfaqësuesin e plotfuqishëm të Rajhut në Greqi dhe i drejtoi atij një ankesë serioze në lidhje me masat që po merreshin ndaj hebrenjve në Selanik (shiko Dok. I-40).

Si reagues autoritetet greke ndaj masave që u morën kundër hebrenjve të Selanikut?

III-30. Fragment nga kujtimet e një hebriu grek në Selanik (1941-43)

“Në ditët e para të korrikut 1942, gazetat e Selanikut botuan një deklaratë zyrtare të komandantit ushtarak gjerman për Selanikun dhe Egjeun, në të cilën të gjithë meshkujve izraelitë nga moshë 18-45 vjeç u bëhej thirrje të paraqiteshin në sheshin “Elefterias” të shtunën në mëngjes, datë 12 korrik, dhe në rast të kundërt, kërcënoheshin se do të merrnin ndëshkime të ashpra. Që nga fillimi i pushtimit, ky ishte veprimi i parë zyrtar antisemit në Selanik. [...] Gjatë këtij grumbullimi pati abuzime me hebrenjtë nga ana e oficerëve dhe ushtarëve gjermanë. Disa prej atyre që vinin me vonesë u rrahën me grushta, shqelma dhe kamzhikë. Një grup marinarësh ushtarakë gjermanë shfaqën një egërsi të madhe në këto veprime. Anëtarë të policisë ushtarake gjermane (FG) i ndërsyen bulldogët e tyre kundër izraelitëve që guxuan të pinin duhan ose të mbulonin kokën prej diellit të nxehtë të korrikut. Të tjerë, që pasi u lodhën duke pritur për disa orë, u ulën në tokë, u rrahën nga njerëzit e Gestapos derisa u gjakosën. Izraelitë të tjerë u detyruan të bënin ushtrime të vështira fizike për shumë orë dhe u kërcënuan se do të rriheshin nëse ndalonin. Së fundi, grupe të tjera gjermanësh i detyruan izraelitët të bënin veprime poshtëruese (kapërdimje) përpara një turme të krishterësh kureshtarë. E gjithë kjo shfaqje u dokumentua me anë të fotografive që bënë gjermanët dhe reporterët, dhe të nesërmen u botuan në shtypin grek me përshkrime tipike antisemite. [...]

Më vonë pati edhe raste të tjera ku u morën masa arbitrare ndaj izraelitëve, si për shembull, dëbimi i 15 dyqanxhinjve nga tregu kryesor në rrugën Vas Irakliou (shitës perimesh e ushqimesh, kasapë etj.) dhe zëvendësimi i tyre me shitës të krishterë, të cilët u morën nga zona të tjera të qytetit. Nga kjo praktikë, prej së cilës përfitonin shitësit e krishterë, iu hap oreksi edhe konkurrentëve të tjerë me izraelitët, dhe pati ndërhyrje të shpeshta nga gjermanët për të dëbuar shitësit izraelitë nga tregjet kryesore dhe vendosjen në vend të tyre të tregtarëve të krishterë, të cilët ose ishin miq me gjermanët, ose u kishin dhënë ryshfet ndërmjetësve të njohur tashmë.”

Giakoel, f. 57-58, 98-99.

Ndër faktorët që ndikuan në numrin e hebrenjve që shpëtuan gjallë në Greqi duhet të mbahen parasysh: largësia nga zonat më të afërta nën kontrollin e rezistencës dhe prania e një lëvizjeje antifashiste të suksesshme, shkalla e asimilimit ose pranimit në shoqëri të këtij komuniteti, si dhe aftësia dhe dëshira e mirë e autoriteteve vendore. Shumica e hebrenjve që mbetën gjallë ishin greqishtfolës që jetonin në të njëjtat lagje me popullsinë ortodokse greke. Shkalla e asimilimit jo vetëm që e bëri më të vështirë gjetjen e tyre, por ndikoi gjithashtu në dëshirën e të gjithë popullit për t'i ndihmuar ata. Që pjesa më e madhe e hebrenjve grekë të shfarosur nga nazistët gjatë Luftës së Dytë Botërore ishin nga Selaniku, nuk kishte të bënte vetëm me faktin se atje gjendej komuniteti më i madh i hebrenjve në Greqi (në Selanik jetonin rreth 50 000 hebrenj, nga 73 000 që jetonin në të gjithë Greqinë), por në këtë rast ndikoi edhe një faktor tjetër: hebrenjtë e Selanikut flisnin spanjishten “sefaradite” (ladino) dhe jetonin kryesisht në lagje të veçanta, veçmas nga popullsia ortodokse greke. Popullsia çifute e qytetit u internua kryesisht në Aushvic. Arritën t'i shpëtonin nazizmit vetëm 17% e hebrenjve që jetonin në Greqi përpara luftës.

Si ju duket sjellja e shitësve të krishterë që merrnin dyqanet e hebrenjve?

► **Fig. 43. Kampi i përqendrimit i Beogradit në Banjica**

Zločini fašističkih okupatora, f. 211.

► **Fig. 44. Kampi i përqendrimit Ushtica (pjesë e kompleksit të kampit të përqendrimit në Jasenovac), 1942**

Mataušić, Jasenovac 1941-1945.

Një grup grash dhe fëmijësh përpara *Shtëpisë së vajtimit* (Kuça Leleka).

Përshkruani fotografinë. Ç'ndjenja shprehin fytyrat e të burgosurve? Shpjegoni emërtimn “Shtëpia e vajtimit”.

III-31. Letër dërguar zyrës së Paveliçit nga Rozalia Kremer, më 20 tetor 1941

“Jam mamaja e një vajze 17 vjeçe, që e thërrasin Bela dhe që quhet Beluska. Vajza ime u arrestua më 1 korrik 1941 pa ndonjë shkak, bashkë me hebrenj të tjerë nga Kustosija, ku ne kemi një dyqan të vogël. Vajza ime qëndroi pak ditë në rajonin e policisë në rrugën Petrinjska, ku unë i çoja edhe për të ngrënë. Një ditë kur po shkoja t'i çoja për të ngrënë, më thanë se nuk mund ta merrnin ushqimin, pasi ajo nuk ndodhej më në rajonin e tyre. Që nga ai çast, nuk kam mundur të gjej se ku ndodhet; është zhdukur pa lënë gjurmë.

Me sa di unë, nuk ndodhet në asnjë kamp, të paktën s'kam arritur ta gjej në ndonjë prej tyre, prandaj kam frikë nëse është ende gjallë ose jo. Duhet të them se vajza ime nuk është përzier kurrë në politikë. Ajo ka jetuar me mua në Kustosija që kur ishte e vogël, dhe më ndihmonte me dyqanin. Ajo ishte një vajzë e vogël dhe shumë e mirë, prandaj të gjithë në Kustosija e donin. Ajo ishte e sjellshme me njerëzit dhe gjithmonë e qeshur dhe e gatshme për t'i ndihmuar.

Ju kërkohet që të më njoftoni se çfarë ka ndodhur me vajzën time; nëse është ende gjallë dhe ndodhet në ndonjë kamp, më thoni ku, që t'i dërgoj rroba të trasha, sepse nuk mund ta kalojë dimrin me atë fustan të hollë që kishte veshur kur e morën.

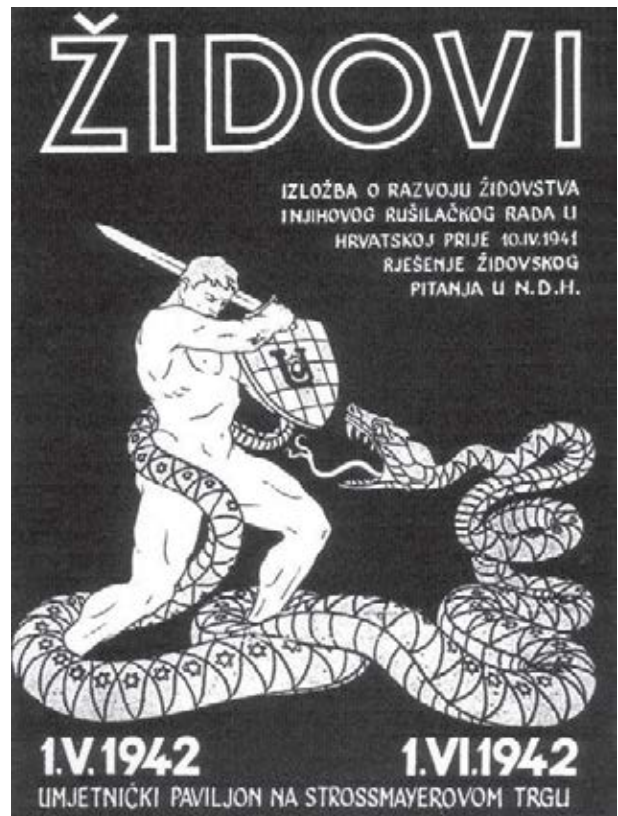
Dua t'ju them gjithashtu, se burri im është shumë sëmure dhe përveç Beluskas, ne kemi edhe dy fëmijë shumë të vegjël që duan shumë kujdes nga ana ime, prandaj nuk është e mundur për mua që t'i bëj të gjitha punët vetëm. Vajza e madhe ishte ndihma ime e vetme."

Goldstein, f. 365-366.

 Kur u shkrua kjo letër, Belën tashmë e kishin vrarë.

 Si e paraqet znj. Rozalia kërkesën e saj? Përse nuk thotë ajo drejtpërdrejt se iu bë një padrejtësi e madhe, një krim? A mendoni se në disa raste edhe vetë viktimat kishin filluar ta pranonin këtë realitet kriminal si diçka normale? E njëjta pyetje mund të bëhet për ata që kryenin krime, si edhe për pjesën më të madhe të popullsisë që qëndroi në heshtje.

► **Fig. 45. Faqja e parë e një katalogu nga ekspozita kundër hebrenjve në Zagreb, 1942**

 Përkthim: Ekspozitë mbi zhvillimin e judaizmit dhe veprimtarisë së tij shkatërruese në Kroaci përpara 10 prillit të vitit 1941. Zgjidhja e problemit hebre në Shtetin e Pavarur Kroat (SHPK).

 Përshkruani figurën dhe kuptimin e saj. A ka patur edhe në vendin tuaj një ekspozitë të tillë? A mund ta imagjinoni se çfarë do të paraqitej në të?

